

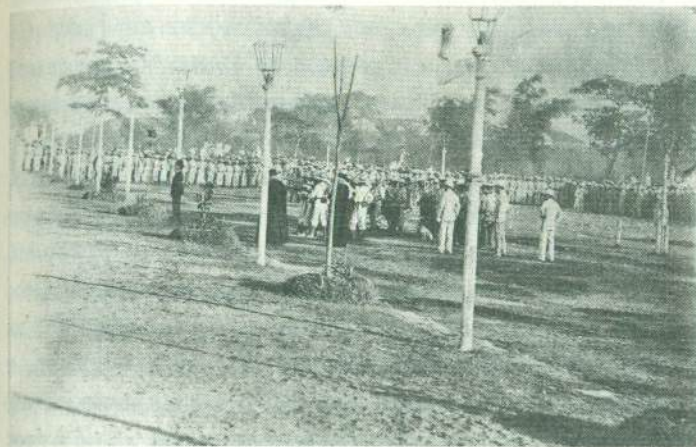
НАЩО СПІВАТЬ ПРО ТУГУ...

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Військовий лікар обернувся до генерала й підтвердив, що пульс у письменника в нормі, можна розпочинати. Хосе Рисаль, який і був тим самим письменником, подивився вслід доктору, що йде, із сумом, але без жалю. Зрештою, люди навколо зібралися, щоб розстріляти Рисаля, а не лікаря — такою була домовленість. Хосе поправив циліндр на голові, розвернувся спиною до розстрільної команди й заплющив очі. Я не знаю, чи за секунду до пострілу перед очима видатного філіппінця промайнуло все життя, але можна сказати з упевненістю, що майнувати було чому.

Хосе Рисаль, варто зауважити, був непересічною людиною, для будь-якого часу непересічною. Він, до прикладу, займався просвітництвом і багато писав — і вірші, і прозу, однак розстріляли його, звісно, не за це. Пішов учитися на землевпорядника й оцінювача, але, дізнавшись, що мама почала втрачати зір, перейшов на медичний факультет за спеціальністю «офтальмологія». Розстріляли його, утім, не за це. Він знав на різному рівні до двох десятків мов і за життя в Німеччині навіть прочитав у Гейдельберзькому університеті доповідь німецькою про рідну тагальську мову. Та розстріляли його, звичайно, і не за це. Ще Рисаль створив 1892 р. громадянський рух «Філіппінська ліга» і виступав за реформи: представництво філіппінців в іспанському

парламенті, рівність іспанців і філіппінців перед законом, скасування трудової повинності у філіппінських селян та ще багато іншого корисного. Проте розстріляли його не за... Хоча ні, даруйте, саме за це й розстріляли.

Щоправда, усе вийшло якось безглуздо. Рисаль, звісно ж, підтримував формування у філіппінців національної самосвідомості, але вважав революцію передчасною і навіть шкідливою. Йому здавалося, що дуже різні народи Філіппін поки не готові до незалежності й перемога революції може призвести до диктатури (великий привіт іще нещодавньому філіппінському президентові Родриго Дутерте), тому краще би потихеньку, краще би реформами, краще б освітою. Варто зазначити, що інтелігентські душевні гризоти Рисаля послали під три чорти як філіппінські революціонери, так й іспанська адміністрація. Перші — таємна філіппінська патріотична організація «Катипунан», назву якої не дуже ґречно скорочували ККК, воліли не радитися зі своїм ідеологом і підняли антиколоніальне повстання в серпні 1896 р. Іспанці ж не особливо розбиралися, про

що саме там пише цей перошкряб, і звинуватили Рисалю в організації повстання, заколоті та змові. Прикро, що він на той час уже прямував на Кубу для боротьби із жовтою гарячкою, але в Барселоні його зняли з корабля й повернули на рідні острови. Сидячи під вартою, поет та офтальмолог написав маніфест, у якому ще раз наголосив, що філіппінцям потрібна освіта, а не революція. Однак від головної ідеї революції — незалежності Філіппін — він, звичайно, відмовитися не міг.

Іспанців щирість маніфесту не зворушила, і 30 грудня 1896 р. о 07:03 національного героя розстріляв взвод філіппінських солдатів під пильним контролем іспанської армії, готової будь-якої миті, так би мовити, підтримати своїх тубільних товаришів по службі. Навіть багато іспанців тоді вважали, що процес над Рисалем — сон рябої кобили, але можна зрозуміти, чому, мабуть, найменш шкідливого революціонера вирішили все-таки розстріляти, та ще й так показово — мовляв, аби інші боялися. Ну, залякування вишло таке собі. У 1898 р. іспанці таки програли, що дало змогу філіппінцям установити, нехай і ненадовго, свою першу республіку. Під кінець революції їм, щоправда, допомагали американці, проте згодом філіппінці й з ними встигли повоювати. Глум у долі поета полягає не тільки в тому, що на вівтар зрештою успішної філіппінської революції першим зійшов найтравоїдніший її ідеолог. Сумний гумор криється ще й у тому, що майже вся творча спадщина Рисалю написана саме іспанською мовою. Та попри те, що Рисаль, до якого ми ще повернемося, творив іспанською, тагалаську він знав добре і зробив чималий внесок у її збереження. До того ж його трагічна загибель ніяк не вплинула на погіршення здоров'я тагаласької, але не всім мовам так щастило.

Ви точно чули, як інколи задля сильнішого ефекту мову зайвим чином антропоморфізують — мова вмерла, мову

вбили, мова повернулася до життя тощо. Та часом буває, що смерть не персонажа, не ліричного героя, а цілком справжньої людини тягне за собою повну загибель і мови — банально нікого більше не залишається, хто міг би нею розмовляти. Так сталося, наприклад, із далматинською.

Територія живописної Далмації, що розкинулася на східному узбережжі Адріатичного моря, уже в I ст. до н. е. увійшла до складу Римської імперії. Як і в багатьох інших її провінціях, широкий ужиток місцевими купцями й чиновництвом латинської мови привів до того, що далматинці стали використовувати так звану вульгарну латину, яка, нагадаю, і є справжнім предком сучасних романських мов. «Вульгарциною», яка плавно перетворювалася вже на далматинську, місцеве населення спілкувалося недовго, тому що приблизно із середини VI ст. на Балкани почали приходити слов'яни вже для постійного місця проживання, а не лише заради пограбунку й перерізання горлянок. Далматинській мові було складно, та врешті-решт їй таки вдалося закріпитися на кількох острівцях біля Істрії, найбільшого півострова Адріатики, а також у містах південніше. Тож ця онука латини з відносним комфортом мешкала (бачите, знов антропоморфізую) зокрема в таких містах, як Ragusa (сучасний хорватський Дубровник), Cattaro (сучасний чорногорський Котор), а також, наприклад, на острові Vikla (сучасний хорватський Крк).

Кажу, що комфорт був відносним, бо далматинською і в найкращі часи розмовляло до 50 тис. людей, які письмових пам'яток майже не залишили. До того ж надзвичайно сильним виявився вплив слов'янських мов, які витіснили цього романського малюка навіть з узбережжя. Дубровник ось тримався свого далматинського коріння до XVI ст., але потім здався — так зник рагузький діалект далматинської. Єдиним, хто до останнього не здавався, став той самий

острів Крк, на якому набув поширення найпівнічніший діалект далматинської — вельотський (назва «вельотський» походить від італійської назви острова — Veglia, укр. Велья). Не здаватися було легко, напевно, через географічну близькість до іншого сусіда, романського — Венеції. Можливо, сама того не бажаючи, венеційська мова все-таки дала змогу далматинській протриматися на плаву аж до XIX ст.

Наприкінці XIX ст. мовники нарешті згадали, що далматинську майже ніхто не документував, і нагодилися зберегти для нащадків хоча б щось. Серед таких лінгвістів варто назвати Граціадіо Асколі, Антоніо Іве й найвідомішого далматинознавця Маттео Джуліо Бартолі. Прізвища в усіх, бачите, італійські, але Далмація була близькою для кожного з них. Асколі народився в Горіції, що поруч із сучасною Словенією, а Іве й Бартолі — узагалі на Істрії, яка ніби нависає над уже згаданим островом Крк. Саме на Крк приїхав пан Бартолі в 1897 р., щоби поговорити з останнім носієм далматинської — морським листоношею Туоне Удайною на прізвисько *burbug* (варіанти перекладу «буркотун» або ж іще «перукар»). За кілька років до приїзду Бартолі матеріал у Туоне збирав Іве, однак із того вийшла лише стаття. Бартолі ж вистачило на цілу докторську дисертацію, яку він пізніше захистив у Віденському університеті: «Далматинська мова: давньороманські мовні релікти від Вельї до Рагузи та їхнє місце в Апенніно-Балканській Романії». Навіть видатний італійський лінгвіст Джакомо Девото з повагою ставився до *magnum opus* Бартолі, хоча й закидав йому певну обмеженість лінгвістичного кругозору.

Поговорити з бурбуром лінгвіст поговорив, але інформант із пана Удайни вийшов такий собі. На 1897 р. через мазивні процеси італізації та хорватизації далматинська мова вже не була рідною для мешканців Крку. Удайна послуговався в побуті венеційським діалектом італійської, а далма-

тинською говорив хіба що зі своїми батьками, які померли за 20 років до приїзду лінгвіста. А ще Туоне було за 70, а ще в нього випали майже всі зуби, а ще, а ще... Власне, уже можна уявити якість лінгвістичного матеріалу, який зібрав італієць.

Проте я захотів познайомити вас із цією мовою не через її романо-слов'янську еkleктичність, не через синьо-жовті кольори на прапорі історичної Далмації та навіть не через те, що ця місцина подарувала назву симпатичним песикам. Річ у тім, що далматинська мова достобіса ефектно пішла з життя. 10 червня 1898 р., через рік після візиту Бартолі, під час дорожніх робіт на острові Крк пролунав потужний вибух. Чи то від інженерної міни, чи то ще від чогось загинуло двоє — беззубий морський листоноша Туоне Удайна й далматинська мова, яка, звісно, і так однією ногою вже давно була в засвітах. Сьогодні спостерігаємо спроби окремих активістів повернути далматинську з тих засвітів, але, будьмо чесними із собою, про серйозне відродження наразі не йдеться. Коли мову ледве-ледве знають аж цілих 30 людей, особливо, знаєте, не розженешся.

Майже на сто років раніше, у квітні 1815-го, приблизно за 11700 км від далматинського острова Крк також стався вибух, і дещо сильніший. За всієї поваги до бідного Туоне Удайни й далматинської, ця подія призвела до набагато серйозніших наслідків для світу. Стовп із газів, попелу і ще всякого різного, що піднявся на висоту 43 км і досяг стратосфери — саме такий вигляд мало катастрофічне

Туоне Удайна

виверження стратовулкана Тамбора на острові Сумбава (сучасна Індонезія). Ефект від цього жакіття був справді вражаючим — тисячі загиблих, глобальна зміна клімату, жахливий неврожай у світі, за чим послідувало зростання цін на зерно, а отже, і голод у різних куточках планети. Посилилася еміграція європейців до Америки, хоча й там улітку фіксували заморозки. Вулканічний попіл так сильно розлетівся планетою, що навіть в Англії спостерігали дивні помаранчеві, червоні та рожеві заходи сонця, а на Женевському озері погода настільки зіпсувалася, що письменниця Мері Шеллі мусила частіше сидіти вдома, через що й написала свій *chef d'œuvre* «Франкенштайн, або Сучасний Прометей». Та, погодьтеся, щось хороше не ввійде в історію під назвою «Рік без літа» — це так назвали 1816-й, який і відчув на собі всю красу від виверження Тамбори. А в США, наприклад, іще гуляла назва «eighteen hundred and frozen to death» (щось типу «тисяча вісімсот на смерть замерзлий»).

На момент вибуху острів Сумбава, як і вся територія Нідерландської Ост-Індії, перебував у тимчасовій окупації Великої Британії, тому тягар документування і тамборського виверження, і його наслідків ліг на плечі британської колоніальної адміністрації. Її керівник — сер Томас Стемфорд Бінглі Рафлз, який здобуде титул сера лише через два роки — був людиною цікавезної долі. І малайську він вивчив, і з Наполеоном зустрічався, і двотомну «Історію Яви» написав, а ще грамотно оцінив перспективи невеличкого рибальського села й заснував на його місці торгове поселення, відоме сьогодні під назвою Сингапур. Проте я талановитого ще-не-сера вирішив згадати не через це. Бачите, серед усіх тих катастрофічних наслідків дуже легко загубилася така дрібниця, як смерть мови. Так сталося, що прямо біля злочасного вулкана Тамбора розміщувалося однойменне поселення, яке мало однойменну тамборську

мову. Лава й потік вулканічних газів і попелу зі швидкістю під 600 км/год і температурою орієнтовно 1000 °С поховали під собою майже 10 тис. тамборців, їхні бронзові чаші, кераміку, скляний посуд, будинки і, звісно, мову. Власне від тамборців нам залишилася тільки невеличка згадка про неї — список тамборських слів, які встиг записати Стемфорд Рафлз. І саме цей список допоміг визначити, що, найімовірніше, тамборська була найзахіднішою з папуаських мов, а не австронезійською, як її сусіди навколо.

Сьогодні маємо Сингапур, який спостерігає собі за кораблями, що ганяють туди-сюди його протокою, маємо Сумбаву, на якій той стратовулкан, грізно посапуючи, сидить і дотепер, а тамборців і їхньої мови немає і вже ніколи не буде. Рік без літа. Вічність без мови.

Ось тут, саме в цьому місці, досвідчені читачі вже остаточно все зрозуміли. Зараз, думають, за всіма канонами жанру автор щедро закидає їх статистикою мовної смертності, намалює стоси патетичних висновків про необхідність збереження мов і ще хаотично розсипле перед ними серцеворушні фрази на кшталт «Перерізано, на жаль, ще одну життєво важливу артерію людства», та й по всьому. Єдине питання може виникнути в досвідчених читачів — а нащо, власне, співають про цю тугу зараз українцям. Хіба мало їм неприємних новин навколо, щоб іще й тут про смерть читати?

Ну, по-перше, якщо українців не зламали ракети, навряд чи їх зламають мої літери на папері чи екрані. По-друге, важливе і складне питання збереження мови може бути для України більш актуальним, ніж нам здається. А по-третє, ховатися від обговорення тих важливих і складних питань — це все одно, що не лікувати тяжку хворобу, бо не хочеться мати справу з неприємним. Тому так, ваша правда — обов'язково й закидаю, і намалюю, і розсиплю,